"QUTADGU BİLİG"DE KÖŇÜL/GÖNÜL KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

DOI: https://doi.org/10.36719/3005-3137/1/47-60

Muhittin Gümüş
Öğretim Görevlisi
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü
Bişkek, Kırqızistan
muhittin.gumus@manas.edu.kg
Orcil: 0000-0002-0991-2642

Özet

Araştırmanın amacı, Türkçenin kavramlar dünyasının önemli unsurlarından biri olan "gönül" kavramını dil-kültür bağlamında sistematik olarak inceleyerek anlambilimine ve kültürdilbilimine değer kazandırmaktır. Bütün Türk dil ailesi, söz varlığı yönünden zengin ve anlatım gücü bakımından yüksektir. Söz varlığı içinde çok yaygın kullanılan "köňül /gönül" kavramı Yusuf Has Hacib'in XI. yüzyılda yazdığı Kutadgu Bilig'de sıkça yer almıştır. Soyut kavramlar bakımından çok zengin olan Türkçenin bu alanıyla ilgili, özelikle de soyut düşünce ve duyguları ifade eden kavramların içinde "köňül /gönül" hakkında yazılan bilimsel çalışmalar da yeterli değildir. Bu çalışmamızda Türkçenin XI. yüzyıldaki yazılı eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de yer alan "köňül/gönül" kavramının geçmiş olduğu mısralar ya da beyitler anlambilim ve kültürdilbilim çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. Gönül kelimesi şiir dilinin de en sık kullanılan ögelerinden biridir. Bu açıdan "gönül" tam bir şiir kelimesidir. Bütün sevenler sevmişler, ermişler şiire gönül bağlamışlardır. Böylesi inanlar için gönül adamı adlandırması yaygındır. Bir bakıma gönül Türkçenin sözvarlığının yalnızca bir ögesi değil; aynı zamanda çağrışımdan yana alabildiğince zengin, dallı budaklı bir kavramı, alanı geniş mi geniş bir kelimesidir. Türkçede gönül kelimesi, yüklendiği anlam ve değerler sebebiyle tanımı yapılması da zor bir kavramdır. Gönül yalnızca bir kavram ya da varlığıdeğil pek çok göstergeyi işaret etme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı kelimelerle Türkçenin iç dünyasına çok çeşitli bağdaştırmalar katar. Geniş bir anlam zenginliğine ve kullanım imkânı olan kavramdır. Türkçenin söz varlığı içerisinde özel bir yeri olan gönül kelimesinin anlamları geniş bir soyut düşünce dünyasını da yansıtma görevini yapmaktadır. Dîvânu Lûgati'Türk'te "köňül" kelimesini açıklamış ve köňüllü: gönüllü, istekli, köňüldeş "gönül arkadaşı, gönüldeş" köňüllen- "gönüllenmek; çocuk-düşünmek ve anlamak; arzu etmek" gibi türevleri vardır. Milletlerin ihtiyaç duydukları şeylere, hayat tarzlarına, dünyayı algılayış biçimlerine, değerlerine bağlı olarak çeşitli organ adlarıyla deyimler üretirler. Kimi toplumlarda soyut duygular için karaciğeri, kimisi göbeği, kimisi de kalbi merkeze alarak metaforlar yoluyla soyut ve somut kavramlara ad verir; toplumun genel düşünce ve duygu yapılarına göre söz varlığı oluşturur. Türkçede "gönül" sözcüğüyle kurulan söz varlığı ögelerinin ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleri Kutadgu Bilig'de de görülür. "köňül>gönül" kelimesinin kültürel ve fikrî anlamı, Türk milletinin XI. yüzyılda "gönül" sözcüğüne yüklediği değerin tespiti bu çalışmayla ele alınmıştır. Gönül, Türk edebiyatının anonim, âşık tarzı ve dinî-tasavvufi Türk edebiyatı başta olmak üzere neredeyse her sahasında kullanılmış bir kültür sözcüğüdür. Özellikle halk şiirinde, şarkılarda, türkülerde, atasözü ve deyimlerde yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: *Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig, köňül, gönül, anlambilim, kültürdilbilim.*

AN EVALUATION ON THE CONCEPT OF 'KÖŇÜL' İN "KUTADGU BİLİG"

Muhittin Gumush
Teacher
Kyrgyz Turkish Manas University
Faculty of Humanities
Department of Translationand Interpreting
Bishkek, Kyrgyzstan
muhittin.gumus@manas.edu.kg
Orcil: 0000-0002-0991-2642

Summary

The aim of the research is to systematically analyse the concept of 'heart', which is one of the important elements of the world of concepts of theTurkish language family, in the context of language-

culture and to add value to semantic sand culturolinguistics. Turkish and the whole Turkish language family is one of the language srich in vocabulary and high in expressive power. The concept of ‘köñül /gönül’, which is very common in the vocabulary, wasfre quentlyused in Kutadgu Bilig writtenby Yusuf Has Hacip in the XI century. Among the concepts expressing abstract thoughtsandfeelings, scientific studies on ‘köñül /gönül’ are not sufficient. In this study, the versesor couplets in Kutadgu Bilig, one of the writt en works of Turkish in the XI century, in which the concept of ‘köñül /önül’ is mentione dare analyse dande valua ted within the frame work of semantic sand culturolinguistics. The word "heart" is also one of the most frequently used elements of the language of poetry. In this respect, "heart" is a complete word of poetry. All lovers have loved, and the saints have devoted their hearts to poetry. It is common to call such believers "man of heart". In a sense, "heart" is not only an element of the Turkish vocabulary; it is also a concept as rich and branched as it can be in terms of connotations, a word with a very wide field. The word "heart" in Turkish is also a difficult concept to define due to the meanings and values it carries. "Heart" has the feature of indicating not only a concept or entity but also many indicators. For this reason, it adds a wide variety of associations to the inner world of Turkish with words. It is a concept with a wide richness of meaning and usage possibilities. The meanings of the word "heart", which has a special place in the vocabulary of Turkish, also serve to reflect a wide world of abstract thought. Dîvânu Lûgati’ explained the word “köñül” in Türk and it has derivatives such as köyñüllü: voluntary, willing, köñüldeş “friend of the heart, heartfelt” and köyñüllen- “to volunteer; child-to think and understand; to desire”. Nations produce idioms with various organ names depending on what they need, their lifestyles, their ways of perceiving the world, and their values. In some societies, they give names to abstract and concrete concepts through metaphors by focusing on the liver for abstract emotions, some on the belly, and some on the heart; they create vocabulary according to the general thought and emotion structures of the society. The social emotion statements expressed by the vocabulary elements established with the word “gönül” in Turkish are also seen in Kutadgu Bilig. The cultural and intellectual meaning of the word “köñül>gönül” and the determination of the value that the Turkish nation attributed to the word “gönül” in the 11th century are discussed in this study. Gönül is a cultural word that has been used in almost every field of Turkish literature, especially in anonymous, bard style and religious-mystical Turkish literature. It is especially found in folk poetry, songs, folk songs, proverbs and idioms.

Keywords: *Yusuf Has Hājip, Kutadgu Bilig, köñül, gönül, semantics, culturolinguistics*

ОЦЕНКА ПОНЯТИЯ «КЁНЮЛ/ГЁНЮЛ» В «КУТАДГУ БИЛИГ» Е

Мухиттин Гюмюш
Преподаватель
Кыргызско-Турецкий Университет Манас
Факультет литературы, кафедра устного и письменного перевода
Бишкек, Кыргызстан
muhittin.gumus@manas.edu.kg
Orcil: 0000-0002-0991-2642

Резюме

Цель исследования – системный анализ концепта «сердце», являющегося одним из важных элементов тюркской концептосферы, в контексте «язык-культура» и внесение вклада в семантику и культуролингвистику. Вся тюркская языковая семья богата в плане лексики и обладает высокой экспрессивной силой. Понятие «köñül /gönül», очень распространенное в лексике, часто использовалось в «Кутадгу Билиг», написанном Юсуфом Хас Хачибом в XI веке. Научных исследований, посвященных этой области турецкого языка, очень богатой абстрактными понятиями, особенно «köñül /gönül» среди понятий, выражающих абстрактные мысли и чувства, недостаточно. В данном исследовании в рамках семантики и культуролингвистики анализируются и оцениваются стихи или двустишия в «Кутадгу Билиг», одном из письменных произведений турецкого языка XI века, в которых упоминается концепт «köñül /gönül». Слово «сердце» – один из наиболее часто употребляемых элементов поэтического языка. В этом отношении «сердце» – идеальное слово для поэзии. Все влюбленные любили, все святые посвятили свои сердца поэзии. Таких верующих принято называть «людьми сердца». В некотором

смысле, сердце – это не просто элемент турецкого словаря; В то же время это слово чрезвычайно богато коннотациями, имеет сложную концепцию и очень широкую сферу применения. Слово «сердце» в турецком языке является сложным для определения понятием из-за значений и ценностей, которые оно несет. Сердце имеет способность указывать не только на одно понятие или сущность, но и на множество показателей. По этой причине оно добавляет широкий спектр ассоциаций к внутреннему миру турецкого языка. Это концепция, имеющая огромное богатство значений и возможностей использования. Значения слова «сердце», которое занимает особое место в турецком словаре, также отражают широкий мир абстрактной мысли. Дивану Лугати объяснил слово «köñül» на турецком языке и определил его как: köñüllü – «добровольный, желающий», köñüldeş «друг души, родственная душа»; köñüllen - «вызываться добровольно. Существуют производные, такие как «желать». Народы создают идиомы с названиями различных органов в зависимости от своих потребностей, образа жизни, восприятия мира и ценностей. В некоторых обществах абстрактные эмоции именуются с помощью метафор для абстрактных и конкретных понятий, при этом центром считается печень, в некоторых — пупок, а в некоторых – сердце; Он создает словарный запас в соответствии с общими мыслительными и эмоциональными структурами общества. Социальные эмоции, выраженные с помощью словарных элементов, образованных словом «gönül» в турецком языке, также встречаются в «Кутадгу билиг». Культурное и интеллектуальное значение слова «köñül>gönül» относится к языку турецкого народа XI века. В данном исследовании рассматривается определение значения слова «сердце» в XX веке. Гёнюль – культурное слово, которое использовалось практически во всех областях турецкой литературы, особенно в анонимной, менестрельной и религиозно-мистической турецкой литературе. Особенно часто это слово встречается в народной поэзии, песнях, пословицах и идиомах.

***Ключевые слова**: Юсуф Хас Хаджип, Кутадгу Билиг, köñül, gönül, семантика, культуролингвистика*

Güncellik. Tarihi metinlerde geçen kültürel muhtevaya sahip kavramların uzun yıllar devamında hangi anlam ve anlatım gücüne sahip olduğunun tespit edilerek dilin gelişme sürecini de belirlemek mümkündür. Bu bakımdan Türk dilinin 11. Yüzyıldaki şaheseri Kutadgu Bilig'deki "köñül/gönül" kavramı bugünkü Türk dil ailesinin bütün kollarında mevcut olup anlam zenginleşmesi yoluyla onlarca yeni söz öbekleri oluşmuştur. "Gönül" kavramının birçok Batı dilinde "kalp/*heart*" anlamı vardır. Konu, kültürdilbilim açısından değer taşıdığı için aktüeldir.

Annotasiya. Makalede XI yüzyılın önemli isimlerinden Yûsuf Has Hâcibin "Kutadku-biliğ" eserinde gönül kavramı araştırılmışdır. Türkçenin XI. yüzyıldaki yazılı eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de yer alan "köñül/gönül" kavramının geçtigi mısralar ya da beyitler anlambilim ve kültürdilbilim çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. Gönül kelimesi şiir dilinin de en sık kullanılan ögelerinden biri olduğu için "gönül"ü tam bir şiir kelimesi diye tanıta biliriz. İnceleme gösteriyor ki, "gönül" kelimesi Türkçenin sözvarlığının yalnızca bir ögesi değil; aynı zamanda zengin anlam bir kavramı, geniş alanı olan bir kelimesidir.

Metod. Makalede mukayiseli, tarihi-mukayiseli, sinkronik metodlar kullanılmıç, "gönül" kelimesinin eski yazıtlar, çağdaş dillerle mukayisesi yapılmışdır.

Giriş. "Yûsuf Has Hâcib (Uluğ Has Hâcib) hakkında bilinenler Kutadgu Bilig'e sonradan eklenmiş olan biri mensur, diğeri manzum iki mukaddimede ve eserin bazı beyitlerinde yer alan bilgilerden ibarettir. Buna göre şair Balasagun'da (Kuz-Ordu) soylu bir aile içinde dünyaya gelmiş, bilimi, erdemi, zühd ve takvâsı ile temayüz etmiş, eserini bir buçuk yılda Balasagun'da yazıp Kâşgar'da tamamlayarak [6645. beyit] 462 [1069-70] yılında Karahanlılar'ın hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Şairin kudretini takdir eden hakan kendisine "görevlerin en incesi olan" [2484. beyit] has hâciblik mansıbını vermiştir. Eserdeki bazı beyitlerden hareketle [365-371] beyitler] müellifin doğum yılının 1019 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Yûsuf Has Hâcib ile KâşgarlıMahmud'un aynı dönem ve çevrede yaşamış, eserlerinde aynı dili ve kültür malzemesini kullanmış olmakla beraber birbirlerini ve eserlerini tanımamış oldukları anlaşılmaktadır." [DİA, 2002; 26. cilt; 478]

Kutadgu Bilig, Türkçenin en önemli eserlerinden biri olarak dört ana karakter arasında geçen diyaloglardan oluşan manzum bir eserdir. Bu dört karakterin her biri sosyal karaktere

sahiptir. Onlardan Küntogdı hükümdardır ve adaleti temsil eder; Aytoldı vezirdir sıfatıyla saadeti/devleti; Ögdülmiş de vezirin oğlu olarak aklı; Odgurmış ise kanaati temsil eder.

İslamiyet'in kabulünden sonraki dönem Türk edebiyatının bilinen ilk eseri Kutadgu Bilig, 11. yüzyılın başlarında Balasagun'da doğmuş olan Yusuf Has Hacip tarafından Balasagun'da yazıldığı, 1069 yılında Kaşgar'da tamamlayıp Karahanlı Devleti'nin hakanlarından Tabgaç Buğra Han'a sunduğu bilinir.

Eserde kâmil insanın özelliklerinden söz edilir. İnsanı geliştirip güçlendiren faziletlere yer verilmiştir. Bilgi, okuma, güzel yazma, değişik ilim dallarıyla uğraşma, hünerlere değer verme önemlidir. Bir bakıma nasihatname olan Kutadgu Bilig, başka bir yönüyle de siyasetnamedir. Kutadgu Bilig, öğretici manzum metinlerden oluşan bir eser olarak "Mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir. Yusuf Has Hacip eseri, mesnevi türünde yazmış; pek az da dörtlüklerin yer aldığı eserde adaleti, aklı, saadeti ve devleti temsil eden dört kahramanla anlatmıştır. Kutadgu Bilig, Karahanlılar döneminin siyasi ve kültürel özelliklerini alegorik bir münazara biçiminde anlatan eserdir. Kutadgu Bilig'de dil, edebiyat, tarih ve folklar alanıyla ilgili nice kavramlar yer almaktadır. Yıllarca üzerinde araştırmalar yapılması, hakkında binlerce bilimsel makale yazılması hiç de yadsınamaz.

Kutadgu Bilig'in manzum özelikleri üslup yönünden ve anlatım türü açısından incelenerek söz sanatları, kültürel arka planları bilgileri dikkate alınarak kültürdilbilimin araştırma yöntemleri çerçevesinde incelenmemiştir. Geçmişten bugüne doğru kültürel kavramların farklı eserlerdeki kullanım alanlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınması beklenmektedir. Türkçenin en eski yazıtlarından en önemli eserlerine kadar sıkça kullanılan gönül sözcüğünün "en eski Türkçede söylenişi, Kön-kül'dü, zamanla köngül sesini aldı ve yüzyıllarca bu sesle kullanıldı. Ona gönül sesini veren Türkiye Türkçesidir. [Banarlı, 2004: 80-89].

Kutadgu Bilig anlambilimin ilişkili olduğu alanların tamamının yöntemleri bakımından incelenmesi gerektiği bilinmektedir. Anlam biliminin ilişkili olduğu alanları Aksan [1994, 16], anlambilimi bugün şu alt alanlara ayırmaktadır. *Sözcük anlambilimi, tümce anlambilimi, genel anlambilim.* Ele alınan yöntemler göz önünde tutulunca; *yapısal anlambilim, yorumlayıcı anlambilim, üretimsel anlambilim, mantıksal anlambilim* türlerinden söz eder. … Ayrıca sesbilimde olduğu gibi durgun anlambilim ve ya eşzamanlı anlambilim, gelişmeli anlambilim ya da artzamanlı anlambilim olarak sınıflandırır. Anlambilimin iç içe sıkı ilişkili olduğu *metin dilbilimi, biçembilgisi, ruhdilbilim, göstergebilim, şiir dili* incelemelerini de anlambilimin ilişkili olduğu alanlar olarak görmektedir. Bu nedenle anlambilimin bütün alt alanları Kutadgu Bilig'i incelemeye uygun sistematiğe sahiptir. Çünkü eserle ilgili bugüne kadar yapılan araştırmaların içerik ve nitelik analizleri yerine nicelik analizleri çoktur Kutadgu Bilig, edebî, kültürel ve dil özellikleri bakımından anlambilimin bütün alt dallarına uygun yöntemlerle incelenmeye devam edilmesi kültür tarihindeki öneminin artması bakımından gereklidir. Eserin, tarih, dil, edebiyat, medeniyet, siyasetname çerçevesinden öteye kültürdilbilim ve yorumbilim, dil psikolojisi açısından da incelemeye ihtiyaç vardır.

Yöntem: Çalışmayla ilgili kaynak taraması Yusuf Has Hacib. [2015]. Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.ISBN978-975-17-3359-7ile "*Arat, Reşid Rahmeti, Kutadgu Bilig, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1979"* adlı eserdenyapılarak konuyu içerik bakımından yeterli derecede temsil edebilecek bulgular tespit edildi. Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun Güncel Sözlükteki [2024] "köñül>gönül" maddesindeki açıklamalar ile buna bağlı alt maddelerde yer alan kavram alanıyla ilgili kimi beyitlerseçildi. Toplanan ögeler içerik analizi yöntemiyle konularına göre tasnif edildi ve şerh edildi. Kutadgu Bilig'de "köñül" sözünün geçtiği beyitlerden örnekler alındı ve bunlardan eserden elde ettiğimiz veriler değerlendirildi.

Evren ve Örneklem: Çalışmanın örneklem grubunu Yusuf Has Hacib. [2015]. Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.ISBN978-975-17-3359-7" adlı eserdeki "köñül/gönül"

kavramının geçmiş olduğu beyitlerin anlambilim bağlamında incelenerek ifade ettikleri anlamlar ile gönül kelimesinin kullanım süreci ile sınırlıdır.

Bilimsel araştırma kitabı olarak Aksan, D. [1996] Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi; Yusuf Has Hacib. [2015]. Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.ISBN978-975-17-3359-7; Arat, R. R. [1979] Reşid Rahmeti, Kutadgu Bilig; Başer, S. [1995] Kutadgu Bilig'de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna; Başer, S. [1990], Kutadgu Bilig 'de Kut ve Töre; Eraslan, K. [1976], Kutadgu Bilig III İndeks; Ercilasun, A. B. [1984] Kutadgu Bilig Grameri-Fiil; Genç, R. [1981], Karahanlı Devlet Teşkilatı; Kafesoğlu, İ. [1980], Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri;Kara, M. [1998] Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig; Develi, H. [2006] Yusuf Has Hacib, Mutluluk Bilgisi/ Kutadgu Bilig; Söğütlü, E. O. [2006] Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Saadet ki Aya Benzer; Köktürk,T. vd. [2007],

Bilimsel makale olarak Ata, A. [2003], "Karahanlı Türkçesinin İlk Eseri", Ateş, A. [1949], "Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig"; Barthold, W.[1925], "Kutadgu Bilig'in Namına Yazıldığı Buğra Han Kimdir?",Bayraktar, S.[1999], "Kutadgu Bilig'de Bulunma Hali Ekinin Fonksiyonları;Bergil, M., S.[1999] "Kutadgu Bilig'deki Hint Etkisi: Akıbet ile Durga-Kali; Boz, E. [2006] "Kutadgu Bilig'de 'Kü'/'Kü' in Kutadgu Bilig", Bozkaplan, Ş. A. [2007] "Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adlan Üzerine Bir İnceleme;Günay,U. [2002] "Türk Kültürünün Değerlendirilmesi İle İlgili Bir Öneri Ve Kültür Değiştirme Alanında Önemli Bir Örnek: Kutadgu Bilig;Gürer, G. [2006] "Kutadgu Bilig Türkçesinden Anadolu Ağızlarına;Gürer, G. [2007], Kutadgu Bilig Üzerine (Kutadğu Bilik Hekkide Bayan- On Kutadgu Bilig); Ziyaî, A.Aktaran: Yasin, Y. [2017], "Kutadgu Bilig'de Lehçelerin Özellikleri; Güzel, A. [2005] "Birey, Toplum, Devlet İlişkisi ve Kutadgu Bilig;Bağdatlı , Ö. [2022] Kutadgu Bilig Bibliyografyası adlı eserde geçen çalışmalar bugüne kadar Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacip hakkında yapılan araştırmaları son derece ayrıntılı ifade etmeye yarayan araştırmalar olduğu anlaşılmaktadır. "Kutadgu Bilig üzerinde çalışmak isteyen araştırmacıların başlıca ihtiyaçlarından birisi, çalışma konusunda oluşturulan bibliyografyadır. Kutadgu Bilig hakkında hazırlanan eserleri içeren bir Kutadgu Bilig bibliyografyasıdır. Yazarların soyadlarını esas alarak alfabetik sıraya göre hazırlanan bu bibliyografya, tezler, kitaplar, makaleler ve bildiriler olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. [Bağdatlı, 2022; 30].

Bulgular: *Kutadgu Bilig'de Gönül Kavramı:* Türkçede gönül kelimesi, yüklendiği anlam ve değerler sebebiyle tanımı yapılması da zor bir kavramdır. Gönül yalnızca bir kavram ya da varlığıdeğil pek çok göstergeyi işaret etme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı kelimelerle Türkçenin iç dünyasına çok çeşitli bağdaştırmalar katar. Geniş bir anlam zenginliğine ve kullanım imkânı olan kavramdır. Türkçenin söz varlığı içerisinde özel bir yeri olan gönül kelimesinin anlamları geniş bir soyut düşünce dünyasını da yansıtma görevini yapmaktadır.

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacip, Dîvânu Lûgati'Türk'ün yazarı Kaşgarlı Mahmut'un çağdaşıdır. Dîvânu Lûgati'Türk'te "köñül" kelimesini açıklamış ve köñüllü: gönüllü, istekli, köñüldeş "gönül arkadaşı, gönüldeş" köñüllen- "gönüllenmek; çocuk-düşünmek ve anlamak; arzu etmek" gibi türevlerivardır." [Atalay;1985; 361; Akt: M. Aydın;1999; 108].

Gönül kelimesi şiir dilinin de en sık kullanılan ögelerinden biridir. Bu açıdan "gönül" tam bir şiir kelimesidir. Bütün sevenler sevmişler, ermişler şiire gönül bağlamışlardır. Böylesi inanlar için gönül adamı adlandırması yaygındır. Bir bakıma gönül Türkçenin sözvarlığının yalnızca bir ögesi değil; aynı zamanda çağrışımdan yana alabildiğince zengin, dallı budaklı bir kavramı, alanı geniş mi geniş bir kelimesidir." [Aydın, 1999; 105]. Aydın [1999]'ın "*Gönül Kelimesi Üzerine*" adlı makalesi, gönül kelimesinin anlamını ve kullanımını derinlemesine inceleyen bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Dil ve edebiyat araştırmalarının dışında kültürel ve semantik açıdan önemli bilgiler sunmakta, Türkçeninanlam zenginliğini kavramamıza yardımcı olur.

Türkiye Türkçesinde gönül: 1. *isim Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. duyguların kaynağı; içeri, yürek, dil (II), kalp (I):*, 2. *isim, mecaz ► istek: Okumaya gönlün var mı? 3. isim, mecaz ► sine* [https://sozluk.gov.tr/ E.T: 25.04.2024]

Kırgızca -Türkçe Sözlük [2017]'te [http://sozduk.manas.edu.kg/index.php]'te köñül (көңүл"1. Gönül, sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı. 2. Gönül, akıl, düşünce. gönül. 3. Birine söylenen dilek, temenni." anlamlarında kullanılmaktadır.

"Gönül"ün anlatıma duygu katma düşüncesiyle edebî anlatım türlerinin pek çoğunda yer alan deyimlerle, atasözleriyle, vecizelerle birlikte kullanıldığında müelliflerin ve söz sanatının üstatlarının dikkatinden uzak tutamayacağı bir ifade kalitesini yansıttığı görülür.Gönül kavramı, Türk insanının, bütün Türklük âleminin kültür deryasında Türkçe ve Türk lehçelerinin söz varlığında önemli bir yer almıştır.Gönül cam gibi kırılabilir, onu onarmak mümkün değildir. Gönül yıkmak yerine gönül yapmak, gönlünü etmek, gönül rızasıyla bir şeyler yapmak vardır insanın yüreğinde ve aklında. Gönlü ve ruhu güzel insanlar çok sevilir.

Yazılı dilinde ve konuşma dilinde sıkça kullanılan ve söz varlığını oluşturan ögelerin içinde yer alan bazı kavramlar bu dilin anlatım gücünün geçmişte de ne kadar köklü temellere dayandığını göstermektedir. "Gönül, Türk edebiyatının anonim, âşık tarzı ve dinî-tasavvufi Türk edebiyatı başta olmak üzere neredeyse her sahasında kullanılmış bir kültür sözcüğüdür. Özellikle halk şiirinde, şarkılarda, türkülerde, atasözü ve deyimlerde yer almaktadır" [Gürkan, 2017; 225].

Türklerin düşünce dünyasının çok değerli şairi ve düşünürü Yunus Emre'nin gönül üzerine sözleri aslında gönül hakkındaki sözleri bu kavramın ifade ettiği anlamların çoğunu kapsadığını söylemek mümkündür. Onun için "Yunus gönüllü" sözü Türkçeye yerleşmiş ve duygu ve düşüncelerin kısa ve öz anlatımın en güzel ifadesi bu kelimede saklıdır. İnsanlar anlamlı olmak şartıyla olumlu ve olumsuzdüşünceleri ifade ederken sözün söylendiği, duyulduğu ve algılandığı andaki çağırışımlar sonucunda yeni duygular, yeni algılar ve yepyeni düşünceler oluşur. Gönül kavramı çerçevesinde kurulan cümleler ve anlatım türlerinde estetik söyleyiş ve estetik duyguların oluşturduğu metinler veya söz öbekleri oluşur.

Gönül incitmek, gönül kırmak, gönül yıkmak, gönlü bulanmak gibi yapılarda görülen olumsuz duygu değeri, söyleyişe estetik değer katılarak dilin dünyasına girmiştir. Güncel Türkçe Sözlük [https://sozluk.gov.tr/ E.T: 25.04.2024] 'te gönül kelimesiyle oluşan atasözü, deyim, birleşik fiil ve kalıp sözler bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan 63'ü deyim, kalıp söz ve birleşik fiillerden oluşmakta, 5''i atasözü, 30'u birleşik kelime biçimindedir. Toplam olarak söz varlığını oluşturan ögelerden 98'i içinde gönül kavramının bulunduğu kelimelerdir.

Gönül kavramı insandaki duygularına ve ruhuna etki eden bir kavramın adı olarak dünya kültürleri arasında yalnızca Türk dünyası kültüründe bu kadar derin anlamda kullanılmaktadır. Diğer kültürler kan dolaşımı sisteminin ana organı "yürek" anlamına gelen kelimelerle deyim oluşturarak bu kavramı anlatmaya çalışırlar. Türk kültürü hem bütün tarihi boyunca hem de farklı coğrafyalardaki Türk lehçelerinde "gönül" kelimesini aynı anlamda ve aynı duyguların ifadesinde kullanmaktadırlar.

Güven [2018, 230]'da gönül kavramının kullanma alanlını anlattığı çalışmasında "Türkçenin bilinen en eski eserleri olan Orhun Yazıtları, dil, kültür, edebiyat, tarih, siyaset, sosyoloji, arkeoloji gibi birçok alanda Türklük için temel bir kaynak niteliği taşıdığını, Türkçe sözvarlığı açısından incelenen yazıtlarla ilgili olarak şu sonuçlara ulaştığını ifade etmiştir: Ercilasun'dan [2016, 381] aktardığı bilgilere göre" 30-34 sayfalık üç metinde geçen kelime sayısı 6000 civarındadır. Farklı kelimelerin sayısı ise 840'tır. Bunlardan 147'si yer, kavim, kişi ve at isimleridir. Bu özel isimleri çıkarırsak KölTigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Anıtlarındaki tekrarlanmayan kelime sayısını 693 olarak tespit ederiz. Şu hâlde üç bengü taştan bize aşağı yukarı 700 kelimelik bir sözlük kalmış demektir."

Orhun Yazıtlarının söz varlığı yukarıdaki sayılarla ifade edilse de Türkçenin o dönemde dahi zengin soyut ve somut anlatım niteliğine sahip olduğunu, aslında ileri ögelerin varlığını fark etmek mümkündür.Bu konuda Aksan'ın Türkçenin Söz Varlığı [2004, 3. Basım, 80-81] adlı eserinde belirttiğine göre "Türkçenin eldeki bu en eski ürünleri tek tek 900 kadar sözcüğü içeren, konuları sınırlı yazıtlar olduğu halde yanız somut kavramlar değil, soyut kavramlar açısından da

zengin bir dil niteliği göstermektedir. Yazıtlarda görülen ve bizim "ileri öğeler" olarak adlandırdığımız kimi sözcükler, yazıtlarda geçmeyen ancak o dönemde yaşadığı anlaşılan kimi sözcüklerin varlığını ortaya koymaktadır." İleri ögeler içinde gönül kavramıyla oluşan söz varlığının da olabileceğini göstermektedir.

Güven [2018, 30] 'dayaptığı ayrıntılı çalışmada "Orhun Yazıtları'nda geçen soyut anlamlı sözcüklerden birisi de gönül sözcüğüdür. Yazıtlardaki kullanımları açısından değerlendirildiğinde, sözcüğün duygu değerinin üzerine eklenen düşünsel bir değerle oluşturulan bağdaştırmalar dikkati çeker: "*Tabgaçkaganıngiçrekibedizcigıtı. Angaradınçıg bark yaraturtum. İçin taşın adınçıg bediz urturtum. Taş tokıtdım. Köngültekisabımınurturtum…"* (Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum… Gönüldeki sözümü vurdurdum…) [Ergin, 2012: 6-7] Gönüldeki sözbağdaştırması, gönülden söylenen sözü dile aktarır. Burada gönül sözcüğü, sadece duygusal değer değil akılla oluşturulup gönülle onaylanan bir üst bilinç değeri taşımaktadır. Çünkü söz, düşünme-bilme eylemini; gönül ise inanma/onaylamayı gerektirir." Bu deliller ve kaynaklar gösteriyor ki gönül kavramının varlığı Türkçe kadar eski. Türkçenin doğduğu dönemlerde kavramlaşıp dildeki soyut anlatımın en güzel aracı olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere gönül kavramı, eski Türklerde insan varlığının merkezi yerine kullanılmıştır. Orhun Kitâbeleri'nden başlayarak çok sayıdaki kaynaklarda bu durum hemen görülür. Anlam bakımından geçmişten bugüne kadar kültürel etkileşim sonucu Arapçadaki 'kalp', Farsçadaki 'dil' karşılığında kullanılmıştır. "Arapça "kalb", Farsça "dil", İngilizce "heart", Almanca "Herz" kelimeleri hem dolaşım organı olan yüreği hem de duygulara ilişkin kavramları karşılarlar" [Önler, 1999, 3-4].

Milletlerin ihtiyaç duydukları şeylere, hayat tarzlarına, dünyayı algılayış biçimlerine, değerlerine bağlı olarak çeşitli organ adlarıyla deyimler üretirler. Kimi toplumlarda soyut duygular için karaciğeri, kimisi göbeği, kimisi de kalbi merkeze alarak metaforlar yoluyla soyut ve somut kavramlara ad verir; toplumun genel düşünce ve duygu yapılarına göre söz varlığı oluşturur. Türkçede "gönül" sözcüğüyle kurulan söz varlığı ögelerinin ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleri Kutadgu Bilig'de de görülür. "köñül>gönül" kelimesinin kültürel ve fikrî anlamı, Türk milletinin XI. yüzyılda "gönül" sözcüğüne yüklediği değerin tespiti bu çalışmayla ele alınmıştır. "Gönül, Türk edebiyatının anonim, âşık tarzı ve dinî-tasavvufi Türk edebiyatı başta olmak üzere neredeyse her sahasında kullanılmış bir kültür sözcüğüdür. Özellikle halk şiirinde, şarkılarda, türkülerde, atasözü ve deyimlerde yer almaktadır." [Gürkan, 2017; 225]. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'den günümüze gönül kavramıkarşılaştırmalı dilbilim ve kültürdilbilimin araştırma usulleri içinde ele alınması beklenir.

Yusuf Has Hacib. (2015). Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.ISBN978-975-17-3359-7" adlı eserde ad durumu ekleri veya iyelik ekleri ile kelime türetme ekleri almadan yalnızca yalın halde geçtiği beyit sayısı 244'tür. Ancak bazı beyitlerde "köñül" birden çok geçtiği için toplam olarak 264 kez kullanılmıştır. Çalışmamızda çekim ekleri almış olarak "**köñül**" kelimesi "*köñülke: 26, köñülde: 11, köñülni: 3, köñülüg: 4. köñüldin: 2, köñülteki: 1, köñli: 160, köñlin 17, köñliñe: 2 "*olmak üzere 226 kez rastlanmıştır. Sıfat yapım eki alarak "köñüldeş: 2, köñüllüg:7, köñülsüz: 5" 14 kelimede yer aldığı tespit edilmiştir. Toplam olarak 6645 beyit içinde 504 kez kullanılan "köñül" kavramının eserin konusu, bağlamların içinde Yusuf Has Hacib'indüşünce dünyasını, 11. Yüzyıldaki Türkçesinin söz varlığını yansıtması bakımından değer taşımaktadır.

Kutadgu Bilig'de "Yusuf Has Hacib. [2015]. Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.)". adlı eserde **"köñül"** kelimesinin geçtiği beyitlerden bazıları aşağıdadır:

- Melik kenegütegitiñükerek
  Özitegbodunlar **könül** gükerek [46. beyit; 5]
- yana bir siyâset başın kesgüke

ikinçifirâset **köñül** bérgüke [50. Beyit; 6]

- barıñbelgülüg sen kün ay tegyaruk

neteglikkeyetgü **köñül** ögde yok [12. Beyit, 9.]

- ayâbirkebütmiştiliñ birle ög

köñül büttişeksiz amultutğılög [25. Beyit; 10]

- neteglikke kirmekü dezgil **köñül**

barıña bütün bolğılamrulamul [26. Beyit; 10]

- **köñül** badım emdi anıñyolıña

sewipsözi tuttum bütüpkavlıña [46. Beyit, 11]

- ʻatîk erdi aşnukamuğdaoza

Bayatkabütügli **köñül** til tüze [51. Beyit, 11]

- ular kuş ünintüzdiünder işin

silig kız okırteg **köñül** bérmişin [75. Beyit, 13]

- asığ kolsa barça özüñyassızın

berü kel tapuğ kıl **köñül** bér isin [106. beyit, 14]

- tüzünkılkı alçak bağırsak **köñül**

köreyintése kel munı kör amul [107. beyit, 14]

- **köñül** bérdi hem me yorıttıtilig

uwutbérdikılk hem kılınçısilig [149, 16]

- muñarmeñzetü keldi türkçe mesel

okığılmunı sen **köñül** ögke al [319, 25]

- bodum erdi ok teg **köñül** erdi ya

k**öñül** kılğu ok tegbodumboldı ya [371. Beyit, 27]

- üdürditörüttiyaruttı **köñül**

köni yol öze tuttı **köñlüm** amul [382. Beyit, 28]

- **köñül** bérdi köz hem ukuşögbilig

aça bérdi sözüm yorıttıtilig [387. beyit, 28]

- yégit erdi oğlan kılınçıamul

ukuşluğbiliglig hem öglüg **köñül** [463. Beyit, 32]

- **köñül** kimnisewsemün erdem bolur

kamuğtetrüsioñkokuzıtolur [536 beyit, 36]

- **köñül** kimnisewsekamuğısewüg

körürközke ursa körünmezbolur [537. beyit, 36]

- ménibulğuçıkılkı alçak kerek

köñül kodkıtil sözde yumşakkerek [703. beyit, 45]

- yayığtélve devlet **köñül** bamağıl

tolun teg bu devlet yana irilür [741. beyit, 47]

- bu ay toldıoldurdıakruamul

közinyérke tikti yaruttı **köñül** [769. beyit, 49]

- bu ay toldı aydı üküş söz ol ol

ayıtmadısözlepirikse **köñül** [1005. beyit, 60]

- et özlügkişikekereki bu ol

birisi tilin söz birisi **köñü**l [1023. Beyit, 61]

- 1024. **Köñül** tiltörüttiköni söz üçün

söziegri bolsa küyer ol küçün [1024. Beyit, 61]

- meniñkılkımı aydım erdi saña

köñül bamağuerdiñ emdi maña [1089. Beyit, 65]

- bu ay toldı aydı eşit ay oğul

sözümniunıtmamaña tut köñül [1167. Beyit, 69]

- méni ardı dünyâokıdısewe
köñül bérdim erse iriktiiwe [1172. Beyit, 69]
- **köñül** tilköni tut bayatka tapın
usanma yarınlıkişiñni itin [1278. Beyit, 74]
- yorıkıñköni tut yañılmaözüñ
köñül tilkiçig tut bedütmesözüg [1282. Beyit, 75]
- sözüg barça tıñlayémebütme terk
köñül sırrı açma katığkizle berk [1301. Beyit, 75]
- küwezlenme artuk kötürme köñül
ınançkılğu ermez bu dünyâ tünü [1377. beyit, 79]
- ilig aydı mundanaru ay oğul
mañatap nuturğıl çökürme köñül [1591. Beyit, 90]
- ilig aydı emdi eşit ay oğul
söz aytur özüm sen maña tut köñül [1656. Beyit, 93]
- köñül tilkiçigtuttıkılkıoñay
yaraştı kamuğ birle keçtikün ay [1695. Beyit, 95]
- köñülk odkıtuttıtilin söz süçig
bodunuğ işitti taşığ hem içig [1696. Beyit, 96]
- ne edgübolurkutkakodkı köñül
ne körklügbolur bilge bolsa amul [1700. Beyit, 96]
- kimiñ birle devlet yaraşsa kelip
köñül kodkıtutğukiçiglik kılıp [1702. Beyit, 96]
- köçüttegbolur kut tüpi hem tözi
köñül kodkısı ol anıñ yıldızı [1704. Beyit, 96]
- köñül tilköni tut ay bilge bügü
sañaeksümegeyüdindeyégü [1743. Beyit, 98]
- takı bir ajunuğtutayıntése
könilik bile tut köñültil özün [1748. Beyit, 98]
- biligbérdiñ ilke eligbérdiñ erk
könilik öze tut köñülbolsu berk [1784. Beyit, 100]
- köñül tilköni tutsa kılkı bütün
añartegmese ot yalını tütün [2792. Beyit, 150]
- özün körse ötrüköñülârzûlar
köñül ârzû kolsa anı kim yığar [2794. Beyit, 150]
- . köñülbeg-tururyéti endam öze
begi başlasa bodnıyügrürtüz [2795. Beyit, 150]
- köñül bir bayatka uladım köni
tilekçi bolup-men tiler-men anı [4778. Beyit, 249]
- yakın bolsa köñlünyırakyér yakın
yakınlık vefâsınköñülke bakın [3705. 195]
- itilmez **köñülüg** iter bu kümüş
egilmez kişini eger bu kümüş [2747 beyit, 148]
- **köñüldin** çıkarğukamuğdünyâsın
añarötrü kirse bayat sewgi çın [4808. Beyit, 250]
- ya rab odgurubérméni ay idim
sen süre ıdmağıl men **köñülni** arıttım [6563.beyit, 339]
- tügük yüz açığ söz kişigtumlıtur
tiriglikteki tmez **köñülde** yatur [2577.beyit, 139]
- negütéreşitgil bağırsak kadaş

yakınlık ulağlı **köñüldeş** adaş [3299. beyit, 175]

- yétürseiçürseçığaykaülep

bayatkatapuğ kılsa **köñlin** ulap [3445. Beyit, 182]

- ay **köñli** süzük er ay bilgi üküş

baka kör bu sözkeyetürgilukuş" [3936. Beyit, 207].

Reşit Rahmeti Arat (1979) Kutadgu Bilig Metin, Çeviri İndeks"adlı eserde **köñül** kavramının geçtiği bazı beyitler ve bugünkü Türkçesiyle şöyledir:

- Basa fârûk erdi kişi üdrümi,tilikönli bir tegbodunködrümi

Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönülü bir olan Ömer vardı. [53. beyit, 15]

- Üdürditörüttiyaruttı könül, köni yol öze tuttıkönlümamul

Seçti yarattı ve **gönülü aydınlat**tı; gönlümü iman içinde, doğru yol üzerinde tuttu [382. beyit, 38.]

- Köñülüg bezedi yarukluk bile, tilimni bezedi tanukluk bile

Gönlümü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehadet ile bezedi. [386. beyit, 38]

- **Könül berdi köz hem ukuşögbilig, aça berdi sözüm yorıttıtilig**

Gönül, göz, akıl, zekâ ve bilgi verdi; dilimi açtı bana ifade kudreti ihsan etti [387. beyit, 38]

- Kılınçıköni erdi kılkıonay, tili çın bütün hem közikönli bay

Tabiatı dürüst, tavrı munis idi; sözü doğru, gözü ve gönlü zengin idi [407. beyit, 40]

- Yegit erdi oğlan kılınçıamul, ukuşluğbiliglig hem öglügkönül

Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki, **iyi gönüllü** genç bir delikanlı idi. [463. beyit, 43]

Yaptığımız bir araştırmada Kutadgu Bilig'de "köñül'den başka"yürek" kelimesiyle oluşan söz varlığı 43 kez kullanılmıştır. Bunlar yürek, yüreklig, yüreksiz biçiminde sıfat olarak da kullanılmıştır. Onlardan birkaç örnek:

- Yüreklig kerek artuk öglüg kerek

Kögüzlüg kerek hem köñüllüg kerek [2282. Beyit, 125]

- yağıda kereksiz **yüreksiz** kişi

yüreksiz kişi ol tişiler işi [2283. Beyit, 125]

- **yüreksiz** kişiler çerigartatur

çerigartasa er erigartatur [Beyit,2284. beyit 125]

- yağıda **yüreklig** seringükerek

yağı at kemişsetirengükerek [2285. Beyit, 125].

Bu oran, kelimenin ne denli geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu ve o dönemdeki anlamlarından birçoğunun, zaman içinde, kalp kelimesine geçtiğini de gösteriyor. Kaşgarlı'nın, "köñül" kelimesine verdiği (düşünme, kavrama) anlamı, Kutadgu Bilig'de daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'de çok sık bir şekilde "ög" ve "köñül" kelimeleri birlikte kullanılmakta, bu iki kavramın, insanda mutlaka bulunması gereken ve iyi bir insan olmanın ön koşulu olan iki temel nitelik olarak sayılmaktadır. Bu iki kavramdan "ög" aklı dolayısıyla bilimi, "köñül" ise duygu ve dolayısıyla sanat alanını karşılamaktadır. [Önler, 2199; 3-5]. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te gönül kelimesiyle oluşan söz varlığının 98 olduğunu dikkate aldığımızda 65 deyimin yer alması son derece zengin bir anlatımın varlığına işarettir.

Kutadgu Bilig hem doğduğu coğrafya, hem tarihî konumu itibarıyla birden çok alanda geçiş döneminin özelliklerini yansıtan bir edebî eserdir. Din, coğrafya ve kültürdeki bu geçiş, kelime ve kavramları da etkilemiş ve Kutadgu Bilig"e edebî misyonunun yanı sıra köprü görevi de yüklemiştir. [Uysal, B., Fincan, A.; 2016, 97]. Buna bağlı olarak da inançla ilgili kavramlara Türkçe ad verme isteği yoğundur. Çünkü dönemin söz varlığı özeliklerini dikkate aldığımızda yeni kabul

edilmiş bir dinin temel kavramlarının ya olduğu gibi ya da kendi dilinde anlamca kavramsallaştırabildikleri sözleri kullanma eğilimi görülür.

Kutadgu Bilig'in yazıldığı coğrafyanın ve özellikle yazarının doğduğu topraklarda (Kırgızistan'da, 2024) Kutadgu Bilig hakkında daha çok bilimsel çalışma ve daha çok etkinlik yapılması kıymetlidir. Ayrıca" Nurimanov B, Mamyt A (2019). Kazakistan'da Yapılmış Kutadgu Bilig Çalışmalarının Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme" adlı eser de dikkat çekici olup Türkistan coğrafyasındaki Kutadgu Bilig çalışmaları hakkında bilgi verici özelliktedir. "İslamiyet dönemi Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan ve Türk kültür, siyaset ve edebiyat gibi birçok alanda bilgiler barındıran Kutadgu Bilig hakkında dünyanın farklı ülkelerinde araştırmalar yapılmaktadır. Günümüze kadar Kutadgu Bilig üzerinde on dört kronolojik kaynakça çalışması yayımlanmıştır." (Narimanov B., ve Mamyt A. (2021). Bu sayı zamanla daha da artmıştır. Dil ve kültürdilim çalışmalarının araştırma yöntemleri değiştikçe ve geliştikçe Kutadgu Bilig'in değeri ve özellikle içindeki kavramsal çerçeve daha da iyi anlaşılacaktır.

Türkiye'de ise Bağdatlı, Ö. (2022) "Kutadgu Bilig Bibliyografyası" adlı eserindeki bibliyografya çalışması bugüne kadar Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacip hakkında yapılan araştırmaları son derece ayrıntılı ifade etmeye yarayan araştırmalardan biridir. Kutadgu Bilig üzerinde çalışmak isteyenler için hazırlanan bu eserde tezler, kitaplar, makaleler ve bildiriler olmak üzere üç kısımdan oluştuğu dile getirilirken kavram alanıyla ilgili çalışmalar azdır.

"Dilin çeşitli seviyelerinde karşılaşılan metafor, metonimi, benzetme gibi tasvirî dil kullanımları idrâk dil bilim açısından dilin sıradan kullanımında olduğu gibi kavramsal bir olgu, idrâke dayalı bir işleyiş ve kavrayış şekli olarak kabul edilir. Dile kategori, şema ve kültürel model açısından yaklaşan kültürel kavramlaştırma incelemesi ise dil, kültür ve idrâk ilişkilerini barındıran bu kavrayış şekline yönelik sınırların belirlenmesine imkân tanır." Karabeyoğlu, A.R., Ersoy, A.; 2012, s.621]. Kutadgu Bilig'de köñül kavramı kültürdilbiliminin konu ve inceleme yöntemlerinden biri olan kültürel kavramlaştırma unsurları bakımından ele alınması doğaldır.

Gönül kavramı Kutadgu Bilig'in oluşturduğu dünya algısı içinde anahtar kavramlardan biri olduğu görülmektedir. Yukarıda bir kısmını derlediğimiz beyitler arasında "*Köŋülberdi köz hem ukuşögbilig, aça berdi sözüm yorıttıtilig (Gönül, göz, akıl, zekâ ve bilgi verdi; dilimi açtı bana ifade kudreti ihsan etti; 387. beyit, s.38*]." gönül kavramının "**göz, akıl, zeka, bilgi, dil, ifade gücü"** anlam derinliğine sahip sözler eserin evrensel değerini ifade etmekte, dünya görüşünü ve oluşturduğu algıyı yansıtmaktadır. Aynı şekilde "*Kılınçıköni erdi kılkıoŋay, tili çın bütün hem közikköŋli bay. Tabiatı dürüst, tavrı munis idi; sözü doğru, gözü ve gönlü zengin idi [407. beyit, s.40]*. Karakter analizi yapan bir ifade görüyoruz ve bu da son derece edebî değeri yüksek bir kelime hazinesinin incileriyle dile getirilmiştir. Eserde "köñül" kavramıyla birlikte kullanılan eşdeğer sözlerin de soyut anlatıma katkı sağladığını, insanın iç dünyasının zenginliğini bugünkü gelişmiş Türkçe ile bile anlatmak kolay değildir.

Yorum ve Açıklamalar: Türk dil ailesinin tarihi boyunca kullanılan "gönül" kavramı dildeki yabancılaşmadan etkilenmemiş, aksine kullanım alanı genişlemiş ve anlam değeri artmıştır. Dilgöstergelerinin değerleri, söz varlığıbağdaştırmalar yoluyla gerçekleşir. Bu açıdan "gönül", Türk dilinin tarihi boyunca oluşturulmuş olup pek çok edebî eserde çok önemli ve değerli bir gösterge olarak kullanılmıştır. Türk dilininyazılı ve sözlü anlatım türlerinin içinde sıkça yer alan bir kavram olmuştur. Gönül kavramı, yazılı anlatımın betimlemeli anlatım türlerinde (roman, hikâye, şiir, destan, masal vb.), kimi zaman da felsefî ve tarihî metinlerde özel bir yeri olan kavram olarak yer almaktadır. Günümüzde Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe, Kazakça vb. bütün Türk lehçelerinde ve bunların halk ağızlarında bile gönül kavramı yaygın halde ve çok geniş bir söz varlığı içinde kullanılmaktadır.

Kutadgu Bilig'de aklın ancak gönüle dayanarak etkin bir rolü olduğunu anlıyoruz. Aklın hükmü gönülle birlikte yararlıdır. Gönül olmazsa gözün faydasızlığı gibi, akıl yoksa da gönlün kazandırdıklarından mahrum kalınır. Gönül, akılla, bilgiyle donandığı zaman bilgeliğe yol açılır. Bilgiden yoksun olanların yapacakları ve düşünecekleri şeyler de sınırlıdır ancak akıl ve gönülle

süslenmiş bir ruhun değeri ölçülemez. İnsan tabiatında gönüllü yapılan işlerle gönülsüz yapılan işlerin farkını her aklı başında, göz ve izan sahibi görür, anlar yahut hisseder. "Kutadgu Bilig, Türk edebiyatına gerçekten çığır açan eserlerden birisidir. Yûsuf Has Hâcip, bu eserle Türk edebiyatında nazım edebiyatının temelini atmıştır. Aynı görevi XV. yüzyılda Ali ŞirNevâyî'nin Çağatay edebiyatının oluşmasında tekrar üstlendiğini görürüz." [Kaymaz, 2016; 106].

"Sonuç olarak, "gönül" kelimesinin zaman içinde anlam daralmasına uğradığını, bu kelimenin anlattığı birçok kavramın zamanla kalp, yürek, iç, can gibi kelimelerle ifade edilir duruma geldiğini ve bu anlam daralmasının temelde başka dillerin etkisiyle meydana geldiğini söyleyebiliriz." [Önler, 1999; 14]. Ancak bu konuda yapılan çalışmalara göre anlam zenginleşmesi olduğunu gösteren bulgular da söz konusudur. Derlem dilbilimi çalışmamızda "gönül" kelimesi ile kurulansöz varlığı ögelerinin (atasözleri, deyimler, kalıp sözler, birleşik kelimeler) sayısının 259 olduğu tespit edilmiştir. Başka bir bilimsel çalışmamızda konuya ayrıntılı değinilecektir. Dilin canlı bir varlık olarak gelişmesi, değişmesi, zenginleşmesi, anlatım gücünün artması doğaldır. Bu süreçte anlam olaylarının yanı sıra kültürel etkileşimler sonucunda farklılıklar oluşmuştur.

Erdem Uçar'ın "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018) The Chronological Bibliography of Qutadγu Bilig (1825-2018)" adlı eserinden anlaşıldığı üzere Kutadgu Bilig hakkında ilk kez bilimsel araştırma yazısının 1825 yılında yayınlandığı belirtilmektedir. Arat'ın İslâm Ansiklopedisi için kaleme aldığı Kutadgu Bilig maddesinde de belirtildiği üzere, Kutadgu Bilig hakkındaki ilk çalışma Fransız şarkiyatçı Pierre Amédée Jaubert'in 1825'te yayımlanan Noticed'unmanuscritturc en caractèresouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat başlıklı makalesidir. Jaubert'in çalışmasının üzerinden tam 194 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında, Kutadgu Bilig hakkında pek çok çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmalar, daha önce bir kaç kaynakça ile listelenmiştir. Kutadgu Bilig hakkında çalışmalar her geçen gün artmakta ve bu durum da bu tür 'tematik' kaynakçaların güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Ölmez 2004: 103'te Kutadgu Bilig hakkındaki ilk çalışma olarak şu eser gösterilmiştir: "Klaproth, Heinrich Julius [1820]. Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Nebst einem Wörter verzei chnisse und an deren uigurischen Sprachproben, aus dem Kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking. Paris". Aynı bilgi Sağol-Yüksekkaya 2016b: 214, dip. 14'te de tekrarlanmıştır." [Uçar, 2019; 140]

Kutadgu Bilig'deki kavramların tematik olarak ele alınması gerektiğini alanla ilgili uzmanlar da sıkça belirtmektedirler. Kültürdilbilim alanıyla ilgili çalışmaları halkbilim alanına bırakmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Dilbiliminin her alt alanının kendi yöntemleri ve araştırma usulleri vardır. "Gönül" kavramı folklorik nitelikte ele alındığında halk kültüründeki kullanım alanlarından, halk şiirinde işleniş usullerinden söz edilebilir.

"V.A. Maslova, kültürdilbilim, dilbilim ve kültürbilimin örtüştüğü noktada oluşan ve dilde yansıyan halk kültürünü inceleyen bilim olarak tanımlamaktadır. Kültürdilbilimin amacı kültürün yansıma, korunma ve aktarılma yöntemlerinin incelenmesidir. Kültürdilbilim, dil ve kültür gibi iki farklı gösterge sisteminin etkileşimiyle ortaya çıkan dil göstergelerindeki kültür anlamlarının incelenmesi' üzerinde odaklanmaktadır. V.Maslova'ya göre kültürdilbilim, kültürün dil konseptlerinin oluşumunda nasıl bir rol oynadığı, kültür anlamlarının dil göstergesinin hangi içeriğinde yer aldığı, bu anlamların konuşan ve dinleyen tarafından algılanıp algılanmadığı ve iletişim sürecini nasıl etkilediği sorularına yanıtlar aramaktadır." [Kazan; 2014; 12].

Türk kültürünü yansıtan temel kavramlardan biri olan "gönül" kavramı bilinen en eski yazılı eserlerimizde bile mevcut olup en Kutadgu Bilig'de de sıkça yer verilen kavramdır. Buna benzer kavramların Türk kültürü içindeki değerini, dil kavramlarının oluşum sürecini ve dildeki rolünü, dil göstergelerindeki yerini belirleyip konuşan, dinleyen ve algılayanlardaki etkisini değerlendirme işlemi kültürdilbilimin araştırma yöntemleri çerçevesinde incelenmesi gerekir.

"Kültürdilbilim; dil, kültür, insan ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimlere odaklanan disiplinlerarası çalışmaların bir sonucu olarak XX. yüzyılın son çeyreği itibariyle ortaya çıkan ve inşa süreci devam eden bir disiplindir. Bireyin ve toplumun her türlü dil kullanımı ile farklı toplum, kültür ve dillerin birbirilerinden ayrı düşünme ve dil kullanma süreçlerindeki farklılıkları

çözümlemeye odaklanan kültürdilbilim, düşüncenin dile yansımasına yönelik her türlü konuyu kendine özgü yöntem ve yaklaşımlarla incelemektedir. Kültürdilbilim çerçevesindeki başlıca yaklaşımlardan ve çalışma alanlarından biri de dil, toplum ve kültür arasındaki etkileşimlerin yansıması ve sonucu olarak değerlendirilen dil-dünya görüşüdür [Keskin, A. 2020; 763].

Didaktik özelliğe sahip tarihî eserlerden biri olan Kutadgu Bilig'de gönül kavramın Türkçenin soyut kavramlar manzumesinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Yüzyıllar içinde anlam zenginliğini kaybetmeden Türkçenin bütün lehçelerinde yaşayan bu kavramın Türk dünyası toplumlarında ortak duyguların devamında, duyguların ortak kelime ve kavramlarla ifade edilmesine vesile olmuştur. Kutadgu Bilig'deki "köñül /gönül" Türk milletinin dilinin, kültürünün, düşüncelerinin, dünya görüşünün yansıması olarak kültürdilbilimin inceleme alanına giren bir konudur.

Kutadgu Bilig Türk kültür tarihindeki önemi bakımından şu özeliklere sahip olduğu görülür: Eski Türkçenin önemli bir eseridir ve dilin yapısı, kelime hazinesi hakkında bilgi verir. İdeal devlet yönetimi, hükümdar ve halk ilişkileri konusunda rehber niteliğindedir. Türk milletinin İslamiyet'e geçiş dönemine ışık tutar ve bu iki kültürün kaynaşma sürecine ışık tutar. Aile, adalet, eğitim gibi toplumsal değerler ve etik kurallar üzerine bilgi verir. 11. yüzyıl Türk-İslam dünyasının sosyal ve politik yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. İsminin anlamına uygun olarak, bireysel ve toplumsal bilgelik üzerine derinlemesine bilgiler sunar. Türkçenin soyut kavramlar bakımından zenginliğini ve anlam devamlılığını yansıtan eserdir. Türk kültürel mirasının en temel hazinesidir Kutadgu Bilig.

Sonuç ve Öneriler. Kutadgu Bilig'de yer alan soyut kavramlar içinde köñül>gönül kelimesinin 504 kez kullanılmış olması eserin anlatımının içerik bakımından derinliğine ve zenginliğine işaret etmektedir.Kutadgu Bilig'in soyut kavramlar açısından zenginliğine rağmen art zamanlı ve eş zamanlı karşılaştırmalı dil çalışmaları istenilen düzeyde olmayıp hâlâ araştırılması gereken çok yönleri olduğunu görülmüştür.Kutadgu Bilig'den günümüze değişik eserlerde kullanılan "gönül" kavramı dilbilimin alt dallarından anlambilim, yorumbilimve kültürdilbilimin araştırma usulleri içinde ele alınması beklenir.Kutadgu Bilig, siyasetname türünün Türk edebiyatındaki ilk örneğidir.İçerik itibariyle didaktiktir. Bu sebeple de didaktik eserlerde "gönül" gibi soyut kavramlar aracılığıyla dilin derin yapılarını, Türk milletinin düşünce dünyasını, dünya algısını tespit etmek için köklere inmek gerektiği ve bu köklerin de klasik edebî eserler olduğu görülmüştür. Eserde anlatılmak istenenler 4 sembolik kişilik üzerinden dile getirilmiştir. Devlet yönetimindeki kişileri "kanun, adalet, mutluluk, saadet, akıbet, hayatın sonu, akıl, zekâ gibi soyut kavramlarla anlatan eserin bütün Türk lehçelerinde eğitim öğretim araçlarında, temel ders kitaplarında, özellikle dil ve edebiyat kitaplarında işlenerek ortak dil ve gönül birliği sağlanması gerekir.Elde edilen veriler aracılığıyla Kutadgu Bilig'in kültürdilbilim çerçevesinde ve millî kültür dil-dünya görüşü kapsamında incelenmesi için daha geniş çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmüştür.Türk toplumunun inanç ve kültür değerlerinin, düşüncelerinin, kabullerinin ve dünya görüşlerinin geçmişten günümüze soyut kavramlara nasıl yansıdığı üzerinde durulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aksan, D., A.Ü. Tömer Dil Dergisi, Doğan Aksan Özel Sayısı, S. 16, Şubat 1994.
2. Aksan, D. "Türkçenin Söz Varlığı" 3. Basım. Engin Yayınevi, 2004, Ankara
3. Arat, R. R. "Kutadgu Bilig", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü,.1979 İstanbul,
4. Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. K. "Kırgızca -Türkçe Sözlük". Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, http://sozduk.manas.edu.kg/index.php 2017, Kırgızistan.
5. Aydın, M. "Gönül Kelimesi Üzerine" Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Şubat sayısı. TDK Yayınları, 1999, Ankara.

6. Bağdatlı Ö. Kutadgu Bilig Bibliyografyası. Kutadgu Bilig: Felsefe Bilim Araştırmaları, 0(14), 157 – 183, 2008
7. Banarlı, N. S., Türkçenin Sırları; Kubbealtı Neşriyatı, 2. baskı, 80-84., 2024, İstanbul.
8. DİA, Kutadgu Bilig". TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 26, 478-480, 2002, Ankara"
9. Gürkan, D. Ö. "Kısas-ı Enbiya'da "Gönül" Sözcüğüyle Kurulan Deyimlerin Organ Adları Temelinde Çağrışımsal Anlamı." Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) (26), 223-238., 2017.
10. Güven, A.Ş. "Türkçede Gönül Kavramı ve Kullanım Alanı". Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of TurkishResearches InstituteTAED-63, Eylül-September 2018, ISSN-1300-9052,2018, Erzurum.
11. Karabeyoğlu, A.R.Ersoy, A.Kültürel Kavramlaştırma ve Kutadgu Bilig'de Kuş Tasvirleri; Turkish Studies - International Periodicalfor The Languages, Literature and History of Turkishor TurkicVolume 7/2, P.621-642 , 2012. Ankara/Türkiye
12. Kaymaz, Z. "Kutadgu Bilig Araştırmaları Üzerine Bazı Düşünceler." Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2016/7,
13. Kazan, O. "Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar." Gazi Kitabevi.2014, Ankara,
14. Keskin, Ahmet (2020). "Millî Kültür Dil-Dünya Görüşünün Yansıması Olarak Hitaplar". Karadeniz Araştırmaları. XVII/67: 763-797.
15. Önler, Z. "Eski Türkçeden Günümüze Köŋül>Gönül Kelimesinin Kullanımı." 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Çeşme, Türk Dil Kurumu, 1999.
16. Önler, Z. "Kutadgu Bilig Üzerine Notlar" Türk Dilleri Araştırmaları, c. 14, 2004, İstanbul.
17. Özden, H. Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Eliğine Etkisi, 172 sayfa, Ötüken Yayınları, 2007, İstanbul.
18. Uçar, E. Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018). Journal of OldTurkicStudies, 3(1), 139-239., 2019.https://doi.org/10.35236/jots.489573
19. YûsufHâsHâcibKutadğu Bilig Metin, Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin ISBN 978-975-17-3359-7 T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü3137Kültür Eserleri420, 2015, Ankara.
20. Yusuf HâsHâcib. Kutadgu Bilig. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.ISBN978-975-17-3359-7, 2015, İstanbul
21. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu (https://sozluk.gov.tr / E.T: 10.10.2024)
22. https://www.academia.edu/8048541/Kutadgu_Bilig_Yusuf_Has_Hacip_Orjinal_Tam_Metin(E.T. 10.10.2024)
23. Uysal, B. ve Fincan, A. Kutadgu Bilig'de Yaratıcılık ve Yaratma Algısı Üzerine, Türk İslam Dünyası sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl 3, sayı 8,201

Daxil oldu: 13.02.2025
Qəbul edildi: 21.04.2025